

Framtiden har inget facit

- LANTBRUKETS UTVECKLING UNDER 200 ÅR

Framtiden har inget facit

- LANTBRUKETS UTVECKLING UNDER 200 ÅR

Innehåll

Förord	2
Inledning	4
Utvecklingen tar fart	6
Styrkan i att organisera sig	14
Livet på gården förändras	22
Den stora avregleringen	29
Storskalig eller alternativ odling ...	32

Förord

Hemma på vår gård finns det två inramande andelsbevis. Det ena beskriver att min farfar erlagt 250 kronor som insats i Ångermanlands Lantmän i november 1920. Han var då 33 år och 250 kronor var med säkerhet väldigt mycket pengar för honom. Det andra är ett insatsbevis från april 1933 där min farmor erlagt fem kronor som insats i Jordbrukskassan Örnsköldsvik. Hon var då 48 år och en av dem som genom sitt bidrag bildade det som sedermera fick namnet Föreningsbanken.

Det är förhållandevis lätt att reflektera över skeenden och initiativ när vi långt senare sitter med facit. Men i detta ljus är det hur tydligt som helst att många av de strukturer vi lever med idag inom LRF och Lantbrukskooperationen skapas just under dessa årtionden. Drivkraften då måste framförallt ha funnits i att tillsammans åstadkomma något mer till gagn för både helheten och den enskilde. Det måste ha uppstått en stark känsla av gemenskap, av att göra något gott för framtiden och att skapa något tillsammans. För vad annars kunde ha format det som under några årtionden senare var en av världens starkaste lantbrukskooperationer? Anar att många var stolta över det som formades under 1900-talet.

Våra handlingar blir på olika sätt en spegling av samtiden. Det som till slut skapar mänsklig handling byggs på attityder och

Anders Källström är verkställande direktör i LRF.

förhållningssätt som formas i interaktionen av en mängd olika fenomen. På 1870-talet påverkade byggandet av järnvägen över prärien i USA den svenska spannmålsmarknaden, under 20-talet kom elektriciteten att revolutionera jordbruket och idag ser vi hur tillväxten i Asien och Kina skapar helt nya globala förutsättningar...

Inledning

Boken du håller i dina händer är mer än en historiebok om Sveriges lantbruks utveckling under de senaste tvåhundra åren. När du läser boken, reflektera gärna över hur det som har hänt inom lantbruket påverkat andra före dig. Hur det påverkar dig idag, ditt företagande och din omgivning. Alla påverkas vi mer eller mindre av vår historia, vår samtid och även av viktiga personer i våra liv. Och i varje given situation påverkar vi i vår tur andra och framtiden genom våra inställningar och handlingar. Våra attityder har större betydelse än vi kanske tror.

Vad är då attityd? Attityder skapas genom att vi värderar det som händer inom oss och runt omkring oss. Vi har en attityd till något eller någon. Den kan vara medveten eller omedveten. Stark eller svag. Den består av tanke, känsla och handling. Vi kan utveckla attityden om vi är medvetna om den och känner ett behov av att ändra den.

Fråga dig gärna: – Vilken betydelse har mina attityder för mina möjligheter att lyckas med det jag vill? Hur gagnar mina attityder det jag vill uppnå?

Du kommer att finna frågor i anslutning till vissa kapitel. Tanken är att de ska fungera som en guide till dina reflektioner.

Vad är det för skillnad på företagandet då och nu?

Utvecklingen tar fart

I början av 1700-talet, före den agrara revolutionen, brukades ungefär 85 procent av den odlade jorden av bönder. Det vill säga den del av befolkningen som inte var vare sig adel, borgare, präster, obesuttna eller torpare. Medellivslängden var omkring 36 år. Utländska diplomater gjorde observationen att de svenska bönderna var ganska välmående och varmt klädda på många håll. Det var ingen nöd i Sverige bland bönderna vid denna tid, även om de obesuttna på landsorten hade det ganska svårt. Sverige var ekonomiskt outvecklat. I Stockholm år 1790 bodde det endast 46 000 personer. Någon egentlig industri fanns inte, även om järnhanteringen var avancerad. Under 1700-talet var tillväxten i Sverige i stort sett noll.

Bönderna var i hög grad beroende av klimatet och naturens förutsättningar för jord- och skogsbruk, en allmogeko vid den här tiden gav till exempel 600 kg mjölk per år, att jämföra med dagens kor som kan ge 8 000 kg. Ekonomin var organisk, det vill säga att den var byggd på jordbruksmark, arbetare och lokal byteshandel. Men allt detta var på väg att förändras.

I början av 1800-talet startade en befolkningsökning i Sverige, på ungefär 100 år ökade folkmängden med cirka 60 procent. En utlösande faktor var förändringar inom jordbruket. Hästarna levde längre och blev starkare, redskapen utvecklades. Matproduktionen på gårdarna började sakta att moderniseras.

Industrialismen gjorde sakta intåg i England och spred sig i världen. Den nya tekniken möjliggjorde skiftet till en mekaniserad ekonomi baserad på fossilt bränsle, industrier och utländsk handel. Handeln började ta fart. Ångtekniken på 1860- och 70-talen innebar att transportererna av varor blev snabbare och säkrare. Ångbåtar gick över oceanerna. Järnvägar började byggas i Ryssland och USA. Det skapades nya kundgrupper i städerna för de inte producerade sin egen mat. Den nya tekniken ledde med tiden till stora förändringar av jordäggande, odlingsystem, redskapsteknik och odlingsväxter.

Skiftesreformen

En stor förändring var skiftesreformen. Den innebar att en gårds ägor blev sammanhängande. Processen var statligt reglerad och genomfördes i tre faser: Storskiftet 1757, Enskiftet 1803 och det Laga skiftet 1827. Idén kom från England, Holland och Tyskland och ofta var det bönderna själva som tog initiativ. De gårdar som tidigare var placerade i en by flyttades ut. Bygemenskapen bröts och istället för utspridda tegar blev marken mer samlad. De nyanlagda gårdarna ökade efterfrågan på arbetskraft. En omfattande nyodling tog fart, nya redskap introducerades och experiment gjordes med nya grödor som till exempel vallodling. Produktiviteten ökade, så även mängden kor som tidigare låg på en mycket låg nivå. År 1820 beräknade man att det fanns tre gånger så många kor/oxar som hästar i Sverige. På ett helt annat sätt än tidigare kunde jordbruket försörja den svenska befolkningen.

Hur hade du
klarat av att vara
bonde för 200
år sedan?

Skördefolk på Bona Äng, Svinhults socken. Den äldre mannen är Nämndeman A J Jonsson i Flinstorp. Bilden är daterad till 1898!

Handel på gott och ont

I slutet på 1800-talet sjönk fraktpriset mellan New York och Liverpool med 60 procent. Detsamma hände med transportpriserna inom USA. Järnvägen och ångbåten bidrog starkt till detta. Det som odlades på de bördiga markerna i amerikanska mellanvästern, där kostnaderna för att odla var betydligt lägre än i Europa, kunde nu nå europeiska marknader till en allt lägre kostnad. De europeiska bönderna led svårt under den amerikanska importen av spannmål. Även kött och smör kunde färdas allt längre sträckor på grund av kyltekniken. Från USA, Kanada och Argentina exporterades salt och fett fläsk till Sverige. Men svenska smörexporten bidrog också till den ökade internationella handeln. Initiativtagare till de första järnvägsbyggena i Skåne var ofta mjölk- och smörproducerande godsägare. De behövde transport från godset till hamnarna. Detta ser man än idag när man åker tåg i Sverige. När man åker tåg igenom Stenhammar till exempel, är slottet på ena sidan och ladugården på den andra.

Men inte bara marknaderna fungerade bättre. Människor slapp den nöd som till exempel missväxt kunde innebära. Bönderna ställde krav på bättre transporter efter de svåra svältåren på 1860-talet. Staten svarade bland annat med utbyggandet av stambanan och byggandet av Göta kanal 1810-1832.

Bönderna i riksdagen

Under 1700-talet ägde bönderna ungefär en tredjedel av jorden.

De hade en stark ställning i samhället, även om äganderätten var svagare än idag. Industrialiseringen och kommersialiseringen under 1800-talet ledde till att ständsriksdagen blev alltmer ifrågasatt. Den framväxande borgerligheten ville också ha politiskt inflytande. De hade blivit förmögna på näringsverksamhet. Bönderna bevakade sin position och blockerade bland annat förslag om både sociala reformer och en utvidgad rösträtt. Det drabbade den växande arbetarbefolkningen som krävde allmän rösträtt.

De framväxande städerna skapade en ny marknad för bönderna. Inflyttningen hade knappt börjat, men bönderna åkte in till städerna för handel, men också för inköp, nöje och inspiration.

En fråga som engagerade de välmående bönderna var tullfrågan. Bakgrunden var att priset på spannmål i mitten av 1870-talet började sjunka på grund av den utländska konkurrensen. På 1880-talet blev priset dramatiskt. Detta reste krav på tullar, men bonderörelsen var splittrad.

Nya Lantmannapartiet var positivt till tullar, de samlade i huvudsak godsägare och storbönder i Mälardalen och på Väst- och Östgötaslätterna. Storbönder i Skåne däremot var emot, de hade redan gått över till kommersiell mjölkproduktion eller odling av sockerbeter. Dessa var därför inte anhängare av tullar. Motståndare var också Norrlandsbönderna och andra småbönder. Vissa ville ha höga spannmålspriser för att sälja. Andra ville ha låga spannmålspriser för att kunna utfodra sina djur.

Frågan om för eller emot tullar var inte i huvudsak en ideologisk fråga utan handlade om egenintresset. Det märks inte minst av att många bönder slöt upp kring riksdagsman Johan August Sjö från Linneryd i Småland. Han var mot tullar på spannmål, men för fläsktullar för att skydda den egna exporten av fläsk. Han ville stoppa det billiga, importerade fläsket från USA.

Den industriella revolutionen i symbios med jordbruket

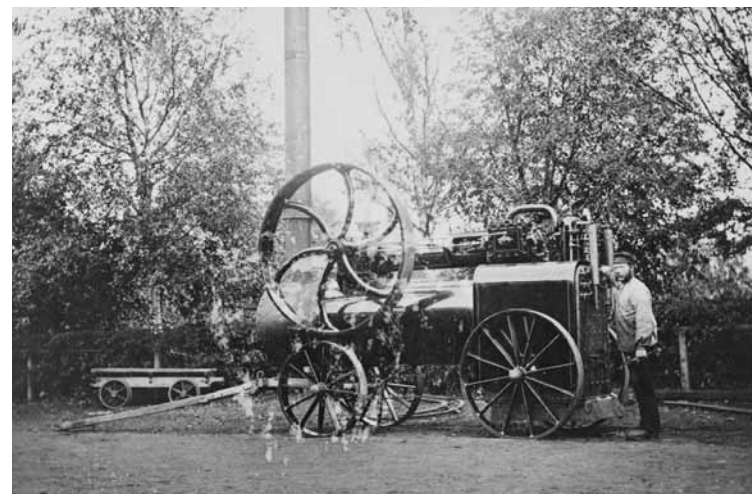
En av orsakerna till den i Sverige mycket snabba industriella revolutionen var faktiskt havre! Det ökade kravet på korta, snabba transporter ledde till att produktionen av havre ökade. Hästarna som drog de flesta vagnarna åt nämligen havre. Den ökade efterfrågan på havre innebar att jordbruket snabbt blev kommersiellt. Typiskt för den svenska industrialiseringen var att den skedde i symbios med lanterbruken och landsbygden. Jordbrukets framsteg förutsatte industriellt tillverkade redskap, maskiner och handelsgödsel. Jordbrukets mekanisering skapade med tiden en grund för att arbetare skulle kunna frigöras till industrin.

Tidsmässigt var det inte fråga om någon revolution utan en process som pågick under hela 1800-talet och den fortsätter att verka även idag. Men industrialiseringen var inte bara en fråga om nya redskap och maskiner. Lika viktigt var hur industrialiseringen förde med sig ändrade sätt att tänka och agera.

Det äldre jordbrukssamhället var präglad av självhushållning. Det kännetecknades av lokala variationer som kunde växla både

i förutsättningar och skifta under säsongen. De beslut en bonde var tvungen att ta var svagt formaliserade. Verksamheten styrdes av muntliga kontrakt, handskakningar och sedvänjor.

Bönderna drogs in i moderniseringen av samhället, men bidrog också till den. Behovet att informera sig om prisförändringar ökade, liksom om vilka nya regler och upptäckter som gällde. Bönderna fick via regionala hushållningssällskap veta vilka nya grödor och tekniska nyheter som kommit ut på marknaden. Eftersom läskunnigheten sedan 1700-talet var god i Sverige, gick denna process snabbt och smidigt.

Lokomobilen, som kom på 1840-talet

Styrkan i att organisera sig

Hur tycker
du att du kan
påverka dina
förutsättningar
som bonde och
företagare?

Det svenska lantbruket har de senaste 100 åren skapat en mängd olika organisationer. De flesta har haft en förvånansvärt god förmåga att förändra verksamhetens inriktning när samhället förändrats. Genom denna brokiga samling organisationer har det svenska lantbruket hållits samman och samarbetat.

Svenska Lantmännens Riksförbund (SLR) bildades 1905 för att samordna lantmännens inköps- och försäljningsföreningar. Idag heter de förstås Lantmännen. SLR startade en bank som övertogs av staten 1923 under namnet Jordbrukarbanken. Den bytte sedan namn till Sveriges Kreditbank. 1974 slogs den ihop med Postbanken och bildade PK-banken. Idag ingår banken i den nordiska finanskoncernen Nordea. Samma utveckling skedde med de ännu viktigare Sparbankerna som blev Föreningsparbanken som idag är Swedbank.

Ett annat exempel är lantbrukets första PR-sammanslutning: föreningen Mjölpropaganda som startades 1923. Den kallades även för Mjölpropagandan och var de svenska mejeriernas lobbyorganisation. Man gav ut tidskrifter och ordnade mjölkdagar i svenska skolor. Idag har föreningens uppgift som lobbyorganisation övertagits av Mjölkrämjandet, som ingår i branschorganisationen Svensk Mjolk.

SAL och RLF

År 1917 grundades Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap (SAL). 1940 bytte organisationen namn till Sveriges Lantbruksförbund (SL). SAL skulle fungera som ett konsultorgan för lantbruket, bevaka jordbruksnäringens intressen och främja jordbrukets produktion. SAL startade bland annat en driftsbyrå, en juridisk byrå som utgjorde basen för det som idag är LRF Konsult. Sällskapet inriktade till en början sin verksamhet i huvudsak mot enskilda större jordbrukare. Målet var att alla jordbrukare skulle ansluta sig för att hindra osund konkurrens.

I slutet av 1920-talet startades bondefackliga rörelser. De gick 1929 samman i Riksförbundet Landsbygdens Folk (RLF). Målgruppen var de mindre jordbrukarna. Syftet med RLF var, i likhet med andra yrkesgruppers fackliga organisationer, att stoppa den inbördes konkurrensen. Behovet av en organisation bottnade också i många bönders missnöje. De ansåg att de inte fick del av det ökade välstånd som industrialiseringen medfört. SAL/SL

1917 Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap (SAL) grundas.

1929 Riksförbundet Landsbygdens Folk (RLF) grundas.

1971 SL och RLF beslutade om ett sammangående i Lantbrukarnas Riksförbund (LRF).

ansågs vara de förmögnas organisation. De hade inte i tillräckligt hög grad drivit kravet att böndernas förtjänst skulle motsvara industriarbetarnas. Dessa organisationer var betydelsefulla för moderniseringen av jordbruksnäringen under 1900-talet. De var även framgångsrika i förhandlingarna med staten när priset på jordbrukets produkter skulle bestämmas.

Trots spänningar mellan de båda organisationerna fanns också en rad likheter mellan SL och RLF. Från efterkrigstiden blev rationaliseringsbehov inom jordbruket en alltmer angelägen fråga. SL och RLF beslutade om ett sammangående i Lantbrukarnas Riksförbund (LRF) i slutet av 1970, som började gälla 1971.

Kris leder till den svenska modellen

Första världskriget skapade förutsättningar som var fördelaktiga för bönderna. Efterfrågan på jordbruksprodukter ökade och matpriserna steg under kriget. Detta innebar goda inkomster för jordbrukarna. Överskottet investerades i verksamheten. Men efter kriget föll priserna kraftigt på både jordbruksprodukter och generellt. Sverige gick in i en deflationskris. De bönder som tagit lån och köpt gårdar fick problem att amortera.

Mot bakgrund av den utveckling som skett under 1920-talet såg Sveriges ekonomiska läge gott ut vid övergången till ett nytt decennium. Det fanns många nya innovativa företag, marknaderna växte, arbetarnas reallöner var högre än i många andra länder och de offentliga finanserna hade stärkts.

Men ”det glada 1920-talet” slutar med ett prisras på den internationella spannmålsmarknaden, plus börskraschen på Wall Street 1929. USAs högkonjunktur och spekulationsvågen 1928/29 drev upp räntorna. De länder som hade stora lån placerade i USA fick problem. Hushållens inkomster minskade kraftigt, samtidigt som arbetslösheten ökade snabbt. Flera länder i Latinamerika var tvungna att öka sin råvaruexport för att kunna betala av sina lån. Priserna sjönk dock och det innebar att möjligheterna att betala tillbaka lånen försämrades ytterligare. När jordbrukarna styrde över produktionen till animalier gick botten ur även den marknaden.

Exportmarknaderna förändrades på 30-talet. England bestämde sig för att gynna sina kolonier och Danmark och Tyskland slöt bilaterala avtal. Men Sverige höll sig inte framme utan hamnade vid sidan av och blev en dumpningsmarknad. Kanske en strategisk miss vi brottas med än idag?

Världsläget påverkade förstås även de svenska bönderna. Jordbruket var i Sverige en central sektor. På 30-talet sysselsatte jordbruket i vid mening fortfarande omkring en tredjedel av arbetskraften. Prisfallet kulminerade 1932/33. Svårigheterna att exportera blev också värre av att flera länder, Sverige inkluderat, höjde tullarna för att skydda sina jordbruk. De svenska bönderna landade i att mer eller mindre strunta i exporten och

Lantbrukets första PR-sammanslutning: föreningen Mjolkpropaganda som startades 1923. Den kallades även för Mjolkpropagandan och var de svenska mejeriernas lobbyorganisation. Man gav ut tidskrifter och ordnade mjölkdagar i svenska skolor.

helhjärtat satsa på den inhemska marknaden. Mjolkpropagandan är ett bra exempel. Händelserna under 30-talet var viktiga för framväxten av ”den svenska modellen”. Vi fick ett samhällssystem präglad av statligt inflytande och en offentlig sektor med ambitiösa sociala åtaganden. Samordningen som skedde under 1930-talet och den statliga regleringen blev upptakten till industrialismens guldålder.

Kohandel och Saltsjöbadsavtalet

Jordbruksregleringarna under denna period var ett barn av sin tid. Denna strävan efter kollektiva lösningar kom också att involvera den organiserade lantbruksrörelsen. Framförallt två ”överenskommelser” är viktiga. Dels den så kallade ”kohandeln” 1933 mellan Bondeförbundet och Socialdemokraterna. Dels Saltsjöbadsavtalet 1938 mellan LO och Svenska Arbetsgivareföreningen. Dessa överenskommelser definierade den svenska modellen. Den framväxande välfärdsstaten byggde på ett samförstånd mellan arbete och kapital, men också mellan arbetarrörelse och bonderörelse.

Under andra världskriget var det viktigt för politikerna att produktionen hölls uppe. Tittar man på fotografier från sent 30-tal ser man att människor var tämligen överviktiga. Under första världskriget brydde sig inte staten om människors försörjning, varken på landet eller i stan. Nu blev målet för politikerna att se till att kompensera bönderna för de kostnadsstegringarna. De ville absolut inte ha en motsättning mellan stad och land, man skulle jobba ihop. En förhandlingsordning skapades som innebar att samtal fördes mellan Lantbruksförbundet och RLF å ena sidan och regeringens företrädare och Statens livsmedelskommission, å andra sidan.

Parterna konstruerade en slags total kalkyl. Jordbruket betraktades som ett enda företag och fick en budget. Med hjälp av ett prisindex tillsammans med uppgifter om försäljningsvolym skapades en bild av de inkomster jordbruket hade. Dessa ställdes emot jordbrukets totala kostnader för till exempel arbetskraft och förnödenheter. Det reglerade systemet blev normen. Totalkalkylen kom att utgöra grunden för prissättningen på jordbruksområdet under lång tid. Förhandlingsekonomin stärkte jordbrukarnas intresseorganisationer och RLFs medlemsantal ökade kraftigt. Det var inte bara jordbruket som reglerades under den här tiden, det gäller även bostadssektorn och arbetslöshetsförsäkringen, som under kriget fick en institutionell utformning som kom att leva till 70-talet.

Budgeten blev ett verktyg när staten i samarbete med böndernas representanter 1947 ville driva igenom en rationalisering av jordbruket. Innan skulle jordbruket ”bara” producera. Man var glad för varje potatis. Nu skulle varje potatis produceras effektivt. Politikerna såg nu industrin som den viktigaste tillväxtmotorn och ville få loss folk från jordbruket. Småbruk fick läggas ner eller slås ihop. Detta organiserades av lantbruksnämnder i varje län. Arbetskraften förflyttades till städerna. Under kriget var bönderna favoriserade. Detta upphörde nu. Denna revolution blev ett trauma som präglade svensk bonderörelse under lång tid.

Livet på gården förändras

Vid millennieskiftet genomförde ATL en läsarmröstning: Vilken innovation var den viktigaste för jordbruket? Elektrifieringen vann. Att få ström till gården sågs som mer betydelsefullt än traktorns intåg. En annan undersökning i Nordiska museets bondeminnesmaterial säger: "Det bästa som hänt under 40 år var frysboxen och kylskåpet". De olika tekniska förändringarnas popularitet hänger ihop med ålder och kön. Mjölkmaskinen underlättade till exempel många kvinnors arbete, medan män i högre utsträckning framhållit traktorn som viktig.

De tekniska innovationerna kom först utomhus där männen arbetade och senare inomhus där kvinnorna slet. Elektrifieringen förändrade framförallt inomgårdsarbetet. Elektriciteten användes till att börja med till belysning, vilket hade den fördelen att brandfaran minskade och att det gick att arbeta i ladugården under dygnets mörka timmar. Successivt kom elen att tas i bruk till vedkapning, vattenpumpning, hö- och halmtransporter, fläktar och hissar. Först under efterkrigstiden kom elen att revolutionera hushållsarbetet genom dammsugaren, kylskåpet och senare frysboxen, som ersatte kylskåpens frysack.

Traktorn har annars rönt ett större intresse än den mer svårångade elektrifieringen. Det finns goda möjligheter att statistiskt följa utvecklingen. Införandet av traktorn hade inte bara

att göra med den tekniska utvecklingen. En lika viktig förklaring var att lönekostnaderna sköt i höjden. Det blev ekonomiskt möjligt att skaffa en traktor. Geografiskt var det framförallt i slättbygderna kring Mälardalen, Östergötland och Sydsverige man var först med tekniska innovationer som skördetröskan och sedermera traktorn. Samtidigt som alltför många bönder funderade på att köpa traktor inföll hästens guldålder. Det har aldrig funnits så mycket hästar i Sverige som under 20- och 30-talet. Det fanns över 600 000 och de allra flesta var arbetshästar. År 2010 fanns det omkring 363 000 hästar som ju har en helt annan roll idag.

Vad skiljer en bonde från resten av befolkningen?

Är ett jordbruksföretag att betrakta som vilket företag som helst? Under 1900-talets andra hälft var målet bland många politiker och byråkrater att jämställa jordbruksnäringen med andra näringar. Då skulle det gå lättare att rationalisera produktionen. Även om det finns stora likheter mellan jordbruks-

Hur har dina drömmar om företagandet förändrats genom åren?

företag och andra företag så finns det också goda skäl att peka på ett antal skillnader.

Jordbruksföretag är mycket ofta ett familjeföretag. Driften går i arv från en generation till nästa. Även om andra företag går i arv så skapar detta speciella band till jordbruksföretaget. Jordbruksföretaget är också knutet till en specifik plats på ett annat sätt än ett industriföretag. Om till exempel lönekostnaderna är lägre på annat håll går det att flytta fabriken och starta produktionen i ett annat land. Detta låter sig inte göras med ett jordbruksföretag vilket kan påverka lönsamheten svårt och leda till nedläggning. Banden till platsen är stark bland bönder generellt. 70 procent är bosatta i den bygd de växte upp i. I ordet bonde ligger betydelsen att vara bofast, boende.

Jordbrukandets mer specifika drag kan ses ur just familjens perspektiv. I amerikansk forskning talar man om "agrifamily" och betonar de ömsesidiga beroendeband som skapas mellan jordbruksföretaget och familjen. I familjejordbruket är makar inte bara makar utan i många fall även arbetskamrater i företaget. Eventuella barn i familjen är inte bara barn utan också arbetskraft. Och likväl som de är lekkamrater är de också konkurrenter om ett framtida arv. Jordbrukets speciella levnadsomständigheter har ibland setts som en slags livsstil. Idag går utvecklingen mot fokus på företagandet och inte så mycket på livsstilen.

Därför hamnade kvinnan vid spisen

I det förindustriella jordbrukssamhället var kvinnor och män såväl arbetsmässigt som ekonomiskt beroende av varandra inom ramen för äktenskapet, även om mannen lagligt sett hade företräde framför kvinnan. Män och kvinnor bidrog till familjens fortbestånd, men gjorde det på olika sätt. Arbetsdelningen var vad man brukar kalla komplementär. I de schweiziska alperna ansvarade männen för mjölkningen, medan mejeriarbetet i Sverige sköttes av kvinnor. I vissa europeiska länder var stickningen en manlig syssla, i andra en kvinnlig. Gemensamt var med andra ord att kvinnor och män inte gjorde samma saker. Vissa uppgifter var kvinnligt kodade, medan andra ansågs manliga.

Industrialiseringen i början av 1800-talet ledde bland annat till att kvinnorna knöts hårdare till sysslor i hemmet. Väststandsökningen förstärkte skillnaderna. I och med en bättre ekonomi kunde bondfrun ägna sig mer ensidigt åt hemmets uppgifter och behövde inte arbeta på fälten i samma utsträckning eftersom arbetet utfördes av avlönade jordbruksarbetare. Till sin hjälp i hemmet hade hon anställda pigor. Att inte behöva jobba på fältet sågs också som ett tecken på välstånd. Eftersom bondfruns inriktning på de husliga uppgifterna i sig var ett tecken på att gården gick bra ekonomiskt förstärkte dessa rörelser varandra. Det fanns incitament att låta frun stanna hemma för att visa att gården gick bra.

Men ett strikt hemmafruideal gick inte att genomföra inom jordbruket (och inte heller för flertalet av industriarbetarhushållen). Den nya tekniken i kombination med de nya idealen hade den paradoxala effekten att det blev mer arbete. Vissa tunga arbeten försvann, men istället ökade anspråken på att hemmet skulle vara mer välordnat och hygieniskt. Hemmafruidealet var en underström i det svenska samhället i mitten av 1900-talet. För lantbrukets kvinnor var hemmafruidealet många gånger motstridigt. De kunde inte helt ägna sig åt hushållsarbetet då deras hjälp behövdes i jordbruksarbetet, inte sällan med den manligt kodade sysslan att köra traktor.

Den stora avregleringen

Behövs
bonde-
demonstrationer
idag?

Med start i mars 1969 och tre år framåt steg livsmedelspriserna med 30 procent i Sverige. Skälen till detta var av både ekonomisk och politisk art. Den tilltagande mjölkbristen innebar att både konsumenter och producenter protesterade. En grupp unga kvinnor i Skärholmen gick samman och uppmanade till mjölkbojkott och genomförde demonstrationer. De fick mycket uppmärksamhet och krävde ”mer mat för pengarna”. En utredning tillsattes vilket gav livsmedelssubventioner 1973. Detta var första gången någon på gräsrotsnivå från staden tog sig ton i jordbrukspolitiken.

Avreglering och CAP

I början av 1980-talet vände livsmedelspriserna nedåt och räntorna steg med 5 procent på ett halvår. Det fanns en överproduktion av livsmedel och spannmål i hela västvärlden. Opinionen ställde sig kritisk till jordbruksstödet. Debatten svängde och blev i hög grad inriktad på jordbrukets negativa miljöeffekter. Kvaliteten på maten ansågs undermålig.

Livsmedelssubventionerna utom på mjölk avvecklades 1983. År 1987 genomfördes reformer som innebar att en tiondel av åkermarken togs ur bruk och att exportöverskottet snabbt minskade. Men förändringarna ansågs inte tillräckliga. Riksdagen beslutade om en avreglering av jordbruket 1990. Den trädde i kraft den 1 juli 1991.

”Vi har kommit till vägs ände” sa LRFs dåvarande ordförande Bo Dockered i slutet av 1980-talet. Trycket på att något måste göras hade blivit för starkt och en strategi lades fast på en extra riksförbundsstämma 1989, det så kallade ”spårbytet”.

Avregleringen innebar att förhandlingspriser ersattes av marknadspriser. Inkomstmålet ströks, men gränsskyddet bibehölls. För att inte omställningen skulle bli för snabb och smärtsam avsattes 14 miljarder till omställningsstöd. För att administrera avregleringen skapades Statens jordbruksverk.

När Sverige gick med i EU 1995 anslöt man sig också till EUs gemensamma jordbrukspolitik, CAP, Common Agricultural Policy. Systemet var en konsekvens av Romfördraget från 1957. Perioden utan regleringar blev därför kort. Även om CAP vid Sveriges inträde i EU nyligen reformerats så innebar EU-inträdet till stora delar en återgång till ett äldre jordbrukspolitiskt system.

CAPs syfte är att höja effektiviteten, trygga en skälig levnadsnivå för jordbrukarna, stabilisera marknaderna, säkra tillgången på livsmedel och garantera livsmedel till skäliga priser. Dessa mål skiljer sig inte nämnvärt från de syften som låg bakom den svenska jordbrukspolitiken efter andra världskriget.

Bensinhamstring 1973. Den här synen var vanlig på våra bensinstationer under oljekrisen. Här fyller en kund sina reservdunkar.

”Vi har kommit till vägs ände” sa LRFs dåvarande ordförande Bo Dockered i slutet av 1980-talet. Trycket på att något måste göras hade blivit för starkt och en strategi lades fast på en extra riksförbundsstämma 1989, det så kallade ”spårbytet”.

Storskalig eller alternativ odling

Vilka
alternativa vägar
till framgång
kan finnas
för dig?

Jordbruket som växte fram under 1900-talet var inriktat på hög produktion – kvantitet gick före kvalitet. Rationalisering och modernisering var vägen att nå en allt högre tillväxt. Jordbruket blev mer beroende av konstgödsel och olika typer av bekämpningsmedel.

Förändringarna som skett under sista delen av 1900-talet kan ses som kritik av det industriella jordbruket. Det avreglerade jordbruket medför att marknaden i högre grad får styra. Två exempel är ekologisk odling och en ökad djurhänsyn. Den mat som konsumeras ska i högre grad produceras i den nära omgivningen. Långa transporter bör undvikas. Knutet till närhetsprincipen finns också ett uppsving för att det vi äter ska ha en viss smak. Jakten på ostar som produceras på lokala mejerier är ett exempel. Målet är att jorden och platsen ska lämna avtryck på de produkter som produceras.

För det svenska jordbruket och livsmedelsproduktionen är detta ett problem eftersom antalet mejerier blivit färre och de produkter som producerats varit standardiserade. Intresset för ekologisk produktion och mat tillverkad i liten skala ökar stadigt. Denna trend är också internationell. Samtidigt är trenden

att gårdsförsäljningen ökar och den ekologiska odlingen har sedan mitten av 1980-talet funnit en mer fast institutionell form genom bland annat organisationen KRAV.

Den ekologiska rörelsen

Det ekologiska jordbruket har sina rötter i det tidiga 1900-talet. Viktiga internationella namn var engelsmannen Sir Albert Howard och schweizaren Hans Müller. Ett svenskt exempel på en tidig förespråkare för vad vi idag kallar ekologisk odling var Elin Wägner, som på 1940-talet intresserade sig för detta och skrev bland annat om det i boken Väckarklocka som utkom 1941, som också behandlade freds- och kvinnofrågan.

Dessa läror var mer allomfattande än att bara behandla jordbruket. Man förkastade användande av konstgödsel och gifter och förespråkade att jordbruket skulle efterlikna det naturliga kretsloppet. Till rörelsen hör även Rudolf Steiner och antroposofin som på 1920-talet satte in jordbruket i ett kosmiskt perspektiv. Jordbruket skulle anpassas efter astronomiska rytmer och homeopatiska preparat användes. Ett av de mer kända varumärkena idag när det gäller ekologisk odling är Saltå Kvarn i Järna, som ägs av ett antal antroposofiska stiftelser.

Jordbruk enligt biodynamiska principer var länge en marginell företeelse. Men i och med att miljöfrågan på 1970-talet tog sig in i debattens centrum förändrades situationen. Startskottet i sammanhanget kan sägas vara den amerikanska författaren Rachel

Carsons bok *Tyst vår*, som utkom i början av 1960-talet. Carson kritiserade jordbrukets användning av gifter och debatten som följde på hennes bok ledde bland annat till ett förbud mot användning av DDT under 1970-talet.

Ungefär samtidigt fick också den så kallade "gröna vågen" sitt genomslag. Begreppet "den gröna vågen" myntades av LRFs tidning *Land*. Många människor ifrågasatte stadslivet och konsumtionssamhället. Istället förespråkades ett återvändande till landsbygden. Under en kort tid saktade faktiskt inflyttningen till städerna in.

En del av dem som begav sig ut på landet startade små jordbruk – begreppet alternativt jordbruk etablerades som något positivt. Man var emot ett konventionellt jordbruk.

Krav och certifiering

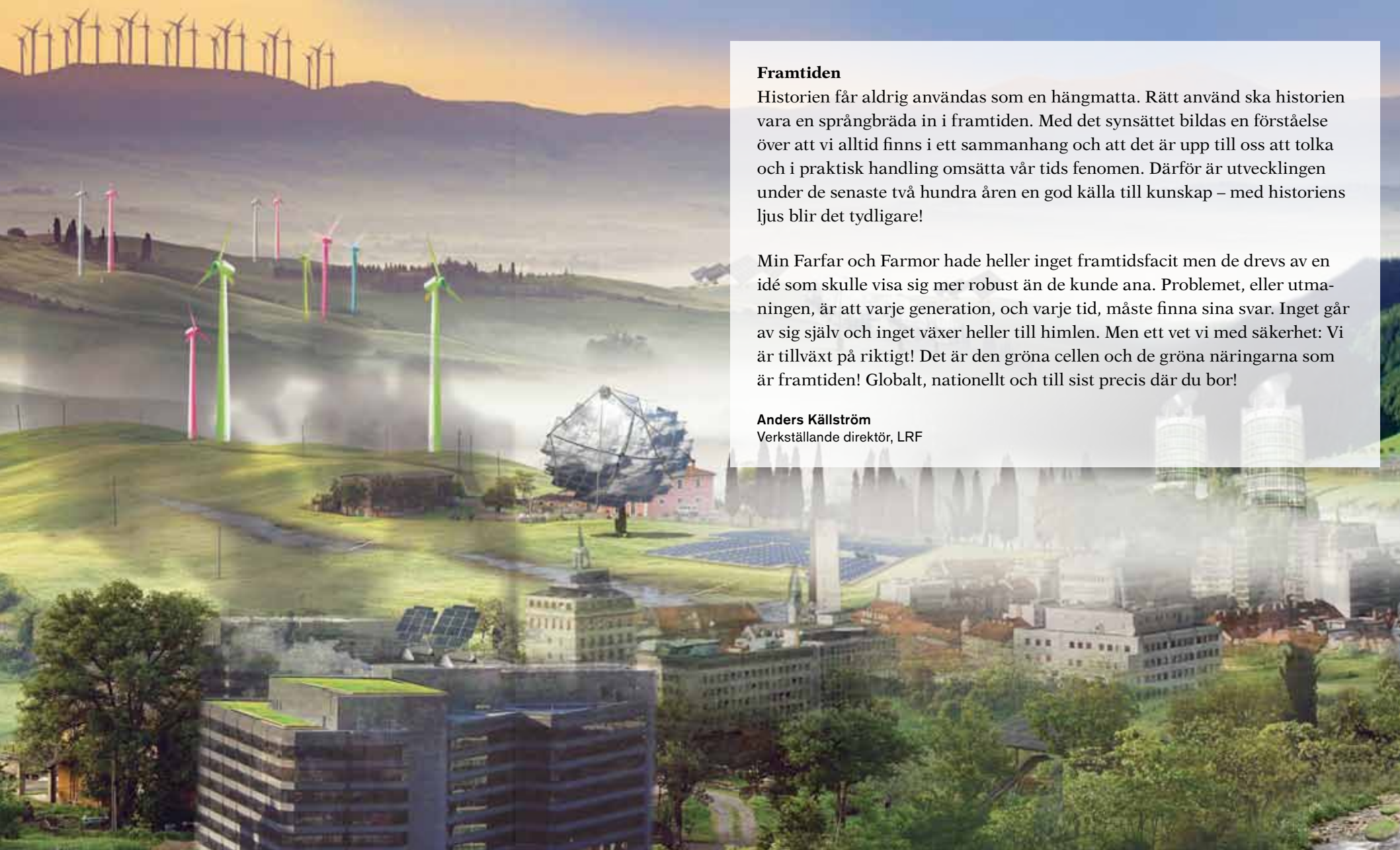
På 1980-talet blir den ekologiska odlingen en etablerad del av det svenska lantbruket. 1985 bildades Alternativodlarnas riksförbund. Målet var att arbeta för den ekologiska odlingen inom politiken och på marknaden. Kort därefter togs initiativ att bilda KRAV, Kontrollföreningen för alternativ odling. Där ingick även Biodynamiska föreningen, Förbundet naturenlig odling och Förbundet organisk biologisk odling. Idag drivs KRAV som en ekonomisk förening av 28 medlemsorganisationer/företag, bland dessa ingår LRF.

KRAV samordnade sin verksamhet med kontrollföreningen Demeterförbundet. Syftet var att skapa en certifiering och kontroll av ekologisk odling, samt en enhetlig märkning av ekologiska produkter. Tidigt togs kontakter med KF (Coop) och ICA för att kunna marknadsföra de ekologiska produkterna genom den etablerade handeln. Eftersom de ekologiska varorna betingade ett högre pris var det viktigt att de kunde skiljas från övriga varor i butikshyllan.

Att certifiera produkter på det här sättet har därför blivit allt viktigare. Förutom KRAV finns flera andra organisationer som på olika sätt certifierar sina produkter. Ett ytterligare exempel utgörs av Svenskt Sigill, som ägs av LRF och som lyfter fram en kombination av kvalitetsaspekter på livsmedel: att de är svenska, går att spåra tillbaka till den gård som producerat varan, att djurumsorgen är god, att hänsyn tagits till miljö och klimat samt att produkten är GMO-fri.

Landsbygdens utveckling fortsätter och kommer att göra så i all evighet. Även om framtiden inte har facit så ska vi, utifrån det vi har med oss i vår historia och var vi befinner oss just nu, ta ut riktningen för framtiden. Låt oss göra det med attityder som hjälper oss att nå våra mål vilka de än må vara och med en tro på att vi kan forma den framtid vi vill ha.

Vad är
det bästa
med att vara
bonde?

Framtiden

Historien får aldrig användas som en hängmatta. Rätt använd ska historien vara en språngbräda in i framtiden. Med det synsättet bildas en förståelse över att vi alltid finns i ett sammanhang och att det är upp till oss att tolka och i praktisk handling omsätta vår tids fenomen. Därför är utvecklingen under de senaste två hundra åren en god källa till kunskap – med historiens ljus blir det tydligare!

Min Farfar och Farmor hade heller inget framtidsfacit men de drevs av en idé som skulle visa sig mer robust än de kunde ana. Problemet, eller utmaningen, är att varje generation, och varje tid, måste finna sina svar. Inget går av sig själv och inget växer heller till himlen. Men ett vet vi med säkerhet: Vi är tillväxt på riktigt! Det är den gröna cellen och de gröna näringarna som är framtiden! Globalt, nationellt och till sist precis där du bor!

Anders Källström

Verkställande direktör, LRF

Produktion: Lantbrukarnas Riksförbund, LRF, 2012
Grafisk form och layout: Karozz grafisk form

Bilder: Framsida – K W Gullers, baksida – Erik Liljeroth, framtidsbild – Patricia Aramburu/
Jonas Torsvall för Riksantikvarieämbetet. LRFs bildbank – Calle Bredberg och Ester Sorri.
LRFs historiska arkiv, Nordiska museet, Östergötlands museum

Text: Om du vill fördjupa dig i historien finns en text av Per Eriksson, agrarhistoriker på
KSLA, som du hittar på lrf.se/lantbruketshistoria.

Boken är framtagen som en del i satsningen Attitydens betydelse och utveckling.

